

એલિઝાબેથ બેરેટ બ્રાઉનિંગ

ઈટાલિયન કવયિત્રી-લેખક રોબર્ટ બ્રાઉનિંગની પત્ની. જે નાની ઉંમરથી જ બિમાર હતી, પરંતુ એમનો પ્રેમ અને એલિઝાબેથની કવિતાઓ-પુસ્તકો આજે પણ અંગ્રેજી સાહિત્યમાં મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે.

મારે માટે જીવન એ મૃત્યુની પ્રતીક્ષા
સિવાય કંઈ હોતું

અમે રોમથી આજે જ પાછાં ફર્યા છીએ. આ વખતનો શિયાળો અમે રોમમાં વિતાવ્યો. મારી જ ઈચ્છા હતી કે શિયાળો રોમમાં વિતાવીએ. અમારી જિંદગીનો ઉત્તમ સમય અમે રોમમાં વિતાવ્યો છે. હવે જિંદગી સમેટાઈ જાય એ પહેલાં મારે થોડા દિવસ રોબર્ટ સાથે અહીં રહેવું હતું. મારા ડૉક્ટરે મને કહ્યું હતું કે ધીમે-ધીમે દર્દ વધતું જશે. હું જાણું છું કે બહુ ધીમા છતાં મક્કમ પગલે મૃત્યુ નિકટ આવી રહ્યું છે. મારી બહેન હેન્નિયેટ્ટા ગયે વર્ષે નવેમ્બરમાં મૃત્યુ પામી. એ પછી ફ્લોરેન્સ રહેવું અઘરું હતું. હું ક્યાંક જવા માગતી હતી અને રોબર્ટ કહ્યું કે તો પછી રોમ શું કામ નહીં?

એ વાતને હજી ઝાઝાં વર્ષો નથી થયાં, ૧૮૪૪માં પ્રકાશિત થયેલી મારી કવિતાઓથી પ્રેરિત થઈને રોબર્ટ બ્રાઉનિંગનો પત્ર આવ્યો હતો. એમણે લખ્યું હતું, “ડિયર મિસ બેરેટ, હું તમારાં કાવ્યોને હૃદયથી ચાહું છું. એમાં એક તાજું અનોખું સંગીત છે. પ્રબુદ્ધ ભાષા અને સમૃદ્ધ પીડા છે. એમાં સાચા અને નવા, નિર્ભીક વિચારો છે.” ૨૦ મે, ૧૮૪૫ના દિવસે મિસ્ટર કેનિયને બ્રાઉનિંગ સાથે મારી મુલાકાત ગોઠવી. એ દિવસે હું મારા લાઇબ્રેરીના ઓરડામાં એમને મળી. એક અદ્ભુત અને ઐતિહાસિક પ્રણયની શરૂઆત થઈ, એમ કહું તો ખોટું નથી. કેનિયન મારા પિતાના સ્કૂલના દિવસોના મિત્ર હતા. એમની પાસે ખાસ્સી સંપત્તિ હતી. કવિઓ અને કલાકારોની મદદ કરવી એમને ખૂબ ગમતી. અનેક સાહિત્યિક સંસ્થાઓ સાથે એ જોડાયેલા હતા. રોબર્ટ બ્રાઉનિંગની કવિતાઓ એમને બહુ ગમતી. એમણે મને પોતાની બહેનની જેમ સ્નેહ કર્યો. એમને મારી કવિતાઓ પણ બહુ ગમતી. એ જાન્યુઆરી મહિનાના એક દિવસે ૫૦ વિમ્પોલ સ્ટ્રીટના લંડનના મારા ઘરે રોબર્ટ બ્રાઉનિંગને

સ્થળ
ફ્લોરેન્સ, ઈટાલી
સમય
જૂન, ૧૮૬૧
ઉંમર
૫૫ વર્ષ

લઈને પહોંચી ગયા, પરંતુ મારી તબિયત નાજુક હતી. એટલે મેં એમને મળવાની ના પાડી. આમ પણ એ દિવસોમાં મારા ઘરના પહેલા માળે આવેલી લાઈબ્રેરીમાં સોફા પર પડ્યા રહેવું, ક્યારેક વાંચવું, ક્યારેક લખવું ને બાકીનો સમય છત તરફ જોઈને વિચાર્યા સિવાય મારી પાસે કંઈ હતું પણ નહીં. હું સાવ પાતળી, પીળો ચહેરો અને મહીન અવાજ. બાળપણમાંથી ક્યારે યુવાન થઈ ગઈ એની પણ મને ખબર નહોતી. હું મારી બીમારીને કારણે એટલી બધી એકલી પડી ગયેલી કે ક્યારેક બહારની દુનિયાના અવાજો સાંભળવા પણ તરસી જતી હતી. મારા કપડાનો અવાજ, પુસ્તકના પલટાતા પાનાનો અવાજ કે પછી મારા કૂતરા ફલશના શ્વાસ અને ઘૂરકાટનો અવાજ, એ સિવાય ભાગ્યે જ કંઈ સાંભળવા મળતું.

મારાં માતાપિતાને બાર બાળકો હતા. હું સૌથી મોટી. કાઉન્ટી ડરહામમાં મારો જન્મ થયો. અમારો પરિવાર મૂળ જમ્બેકાનો. એડવર્ડ બેરેટની દસ હજાર એકર જમીન જે સિનેમનહિલ કોર્નવિલ, કેબ્રિજ અને નોર્ધન જમ્બેકામાં આવેલી હતી. એ મારા પિતાને વારસામાં મળી. મારા નાનાનાં શેરડીનાં ખેતરો હતાં. મિલો અને કાચનાં કારખાનાં હતાં. એમની સ્ટીમર જમ્બેકા અને ન્યુકેસલની વચ્ચે ફરતી. મારા દાદા ચાર્લ્સ મોલ્ટનની જેમ મારા રક્તમાં પણ આફ્રિકન વિચાર અને મિજાજ હતા. જોકે આ વિશે મેં માત્ર વાર્તાઓ સાંભળી છે. મારા દાદા આ શેરડીનાં ખેતરોના ગુલામોને બ્રિટન લઈ આવતા એવું મેં સાંભળ્યું છે. જોકે જમ્બેકા સાથેનો સંબંધ વધુ ઇમોશનલ અને કાલ્પનિક હતો.

બેરેટ અમારી અટક હોવી જોઈએ, અને ઇંગ્લિશ પરંપરાઓ મુજબ એ જ નામ મારે પણ સ્વીકારવું જોઈએ, પરંતુ મેં મારા તમામ લિગલ ડોક્યુમેન્ટ્સ ઉપર એલિઝાબેથ બેરેટ મ્યુલ્ટન બેરેટ નામ લખાવ્યું, કારણ કે મને આ જમ્બેકા સાથેનો આફ્રિકન સંબંધ ખૂબ રોમાંચક લાગતો હતો.

મારા વાંકડિયા વાળ, નીલી આંખો, દૂબળુ- પાતળું શરીર, ગોરો, પીળો કહી શકાય તેવો ચહેરો અને છતાં એમાં કોઈક અજબ જેવું ખેંચાણ હતું. હું બાળપણમાં શાંત અને એકલવાયી હતી. મારાં માતાપિતાનાં બાર બાળકો, જેમાંથી એક છોકરીને છોડીને બધાં લાંબું જીવ્યાં. મારી બહેન ત્રણ વર્ષની હતી ને ગુજરી ગઈ ત્યારે હું આઠ વર્ષની હતી. અમારું ઘર એક નાનકડી સ્કૂલ જ હતું, તો! ઘોડા, બતક, કાચબા અને ઘર પાસેના તળાવમાં માછલીઓ રાખવામાં આવતી. અમારા વિશાળ વિલામાં પહેલે માળે મોટી લાઈબ્રેરી હતી. જેમાં લાલ અને સોનેરી રંગના બાઈન્ડિંગ કરેલા જિલ્દનાં પુસ્તકો રહેતાં. મારાં બધાં ભાઈબહેનો પિકનિકમાં જતાં, ફિશિંગ કરતાં, હો-હલ્લા મચાવતા. આસપાસનાં બીજા બાળકો મળીને નાટકો લખતાં અને ભજવતાં. આજુબાજુના કાઉન્ટ અને ડ્યુક પરિવારોમાંથી અમને પ્રેક્ષકો પણ મળી રહેતા. સોફામાં બેઠેલા વી.વી.આઈ.પી. પ્રેક્ષકો અને એની પાછળ નાની, વાંસની કે લાકડાની ખુરશીઓમાં બેઠેલા અનેક સેવકો. જોકે મને આ બધી ધાંધલધમ્મલામાં મજા આવતી નહીં. હું ઘરમાં ક્યાંય ન જડું તો પહેલે માળે લાઈબ્રેરીમાં મળી આવતી. મારા પિતાના સ્કૂલના મિત્ર અને મારા કલિન, મિસ્ટર કેનિયને મને આ વાંચનનો શોખ લગાડ્યો હતો. મારી નાનપણની કવિતાઓ એમને બહુ ગમતી. ૧૮૩૮માં એમણે જ મારી કવિતાઓને પ્રકાશિત કરી. ગુલામીની પ્રથા વિરુદ્ધમાં લખાયેલી કેટલીક કવિતાઓએ કવીનને પણ અસર કરી! મારી કવિતાઓ જ હવે મારી ઓળખ અને મારી સાથીદાર બની ગઈ હતી. મારી તબિયત અને વાંચવાના શોખને કારણે મને પરિવારની પિકનિક અને સામાજિક મેળાવડાઓમાંથી મોટા ભાગે બહાર રહેવાની છૂટ મળી જતી.

૧૮૦૯માં ૫૦૦ એકરની મેલ્વર્ન હિલ્સ ઉપર આવેલી અમારી બીજી પ્રોપર્ટીમાં અમે ઘર બાંધ્યું. એનું નામ મારા પિતાએ ખૂબ સુંદર આપ્યું, ‘હોપ એન્ડ’. એક જૂના જ્યોર્જિયન મકાન અને તબેલાને મારા પિતાએ ટર્કિશ ડિઝાઇનનું નવું મેન્શન બનાવીને બાળકોની સાથે સહુને ત્યાં ખસેડ્યાં. અહીં નોકરો માટે ૩૨ જેટલા કમરા હતા. મારી મા ક્યારેક કહેતી, “આ ઘર અરેબિયન નાઇટ્સની મનોરંજક વાર્તાઓમાં આવતું એવું ઘર છે!”

અહીં પિત્તળના હાથાવાળા મહોગનીના દરવાજા અને એમાં મધર ઓફ પર્લની ડિઝાઇન કરેલી હતી. સુંદર કોતરણીવાળી ફાયર પ્લેસીસ અને બહાર સુંદર બગીચો, આઈસ હાઉસ, હોટ હાઉસ અને નાનાં-નાનાં તળાવો હતા. ૫૦૦ એકરમાં ફેલાયેલી આ આખી પ્રોપર્ટી સુંદર તો બહુ હતી, પણ મારી તબિયતને કારણે હું ઘરની બહાર બહુ નીકળી શકતી નહીં. મારાં ભાઈ-બહેનો આવીને મને આ ફાર્મ હાઉસ અને એની સુંદરતાનું વર્ણન કરતાં. મારે માટે તો મોટી-મોટી ઘોડાગાડીઓમાં ભરાઈને આવેલાં પુસ્તકોના પટારા જ મારું જીવન હતું. મારી કલ્પનાઓ અને બહારની દુનિયા સાથેનો મારો સંબંધ આ પુસ્તકોથી જ જોડાયેલો હતો. ૧૫ વર્ષની ઉંમરે મારી બીમારી ખૂબ વધી ગઈ. મને માથાનો અને કરોડરજ્જુનો દુખાવો રહેવા લાગ્યો. ફેફસાં પણ નબળાં પડવા લાગ્યાં. કદાચ ટીબી હોય, એમ વિચારીને ડૉક્ટરોએ લાઉન્ડેનમ નામની દવા આપવાની શરૂ કરી. એને કારણે પણ મારી તબિયત વધુ બગડી.

એમાંય મારી મા ૧૮૨૮માં ગુજરી ગઈ એ પછી મારી માસી શારા ગ્રેહામ ક્લાર્ક અમારી સંભાળ લેવા આવી. જેની સાથે મારે માનસિક અને વૈચારિક ભેદ રહેતા. ૧૮૩૧માં મારી દાદી એલિઝાબેથ મ્યુલ્ટનનું અવસાન થયું. એમની ખૂબ બધી સંપત્તિ માટે કાયદાકીય લડાઈઓ શરૂ થઈ. મારા પિતાએ જમૈકા શિફ્ટ થઈ જવાનો વિચાર પણ કર્યો, પરંતુ લાંબું વિચારતાં એમને આ ૫૦૦ એકરની સંપત્તિ વેચી નાખવાનું અનુકૂળ પડ્યું હશે! અમે લંડન, વિમ્બોલ સ્ટ્રીટમાં ઘર લઈને ત્યાં રહેવા લાગ્યાં.

એકલવાયાપણાને કારણે હોય કે પછી મારી સંવેદનાઓને બીજી કોઈ રીતે અભિવ્યક્ત નહીં કરી શકવાની મારી મજબૂરી, પણ હું અગિયાર વર્ષની હતી ત્યારથી કવિતાઓ લખતી. મારી માએ મારી કવિતાઓને સારા અક્ષરે લખીને એની એક ડાયરી બનાવી હતી. મારી કવિતાઓ આમ જુદાં-જુદાં મેંગેઝિન્સમાં ઈધર-ઉધર પ્રકાશિત થયા કરતી. એ વાંચીને અનેક લોકોના પત્રો આવતા. હું મોટે ભાગે આ પત્રોને વાંચીને ફાયર પ્લેસમાં નાખી દેતી. મને આ પ્રશંસકોના પત્રોની બહુ પરવા નહોતી! મારી મા મને કહેતી કે મારે આ પત્રો સાચવી રાખવા જોઈએ, પણ મને હંમેશાં લાગતું કે એ પત્રોમાં મારી કવિતાનાં જે વખાણ કરવામાં આવતાં એમાં કવિતા વિશેની સમજણ ઓછી અને ચાપલૂસી વધુ રહેતી. એમાં એક પત્ર આવ્યો, જેમાં લખ્યું હતું : “આ કવિતાઓને હું હૃદયના ઊંડાણથી ચાહવા લાગ્યો છું, કદાચ તને પણ! હા, હું તને ચાહું છું. એક વાર હું તને મળવા આવ્યો હતો. તને નજીકથી જોવાની ઝંખના સાથે, પણ એ ક્ષણ મારા નસીબમાં નહોતી. તારી કવિતાઓ વાંચીને મને જે ઘેલછા જાગી એના પ્રતિભાવરૂપે મિસ્ટર કેનિયન મને તારા ઘરે મળવા લઈ આવેલા, પછી એમણે કહ્યું કે તું ખૂબ બીમાર છે અને મળવા માગતી નથી. હું ભગ્ન હૃદયે ઘેર પાછો ફર્યો. તને એક વાર જોવાનો મોકો મારા હાથમાંથી ચાલી ગયો. ખેર, તારી આ કવિતાઓને જોઈને તને જોવાનો આનંદ લઉં છું. હું ઈશ્વરનો આભાર માનું છું કે મને આવી કવિતાઓ સાથે પરિચય કરાવે અને સ્વયંને નસીબદાર માનું છું કે હું તને પ્રેમ

કરી શકું છું. તારા પ્રેમમાં પડ્યા પછી હું મને જ ગમવા માંડ્યો છું. હંમેશાં માટે તારો, રોબર્ટ બ્રાઉનિંગ.”

એ પત્ર મેં લગભગ પચાસેક વાર વાંચી નાખ્યો. મેં એ પત્રના જવાબમાં લખ્યું, “શિયાળાની ઋતુ મને ચાર દીવાલો વચ્ચે પૂરી દે છે. વસંતમાં કદાચ આપણી મુલાકાત શક્ય બને.” ને સાચે જ, ૨૦ મે, ૧૮૪૫ના દિવસે અમે લંડનના અમારા ઘરમાં મળ્યાં.

અમે એકબીજાને પત્રો લખતાં થયાં. રોબર્ટ બ્રાઉનિંગ આઝાદ અને ઉન્મુક્ત વ્યક્તિ હતા. હું સંભ્રાંત પરિવારમાં ઊછરેલી અને અંગ્રેજી તહેજિબમાં બંધાયેલી એક મજબૂર છોકરી. મારા પિતા અત્યંત ડોમિનેટિંગ વ્યક્તિ હતા અને ધૂની પણ. એમનો તાનાશાહી સ્વભાવ અમને સહુને દુઃખી કરતો. મારું મન મારા પિતાની ટ્યૂન્સ પર નાચતું રહેતું. મારી પિતૃભક્તિ મને એમની દરેક આજ્ઞાનું પાલન કરવા મજબૂર કરતી. સામે, રોબર્ટ બ્રાઉનિંગના પિતા ફ્રેન્ચ, ઇટાલિયન, ગ્રીક અને સ્પેનિસ સાહિત્ય વાંચતા. દીકરાને પણ વાંચવાના સંસ્કાર આપ્યા હતા. એમને ઘરમાં ખૂબ લાડ કરવામાં આવતાં. દેખાવડા, સુંદર શરીરસૌષ્ઠવ અને દોસ્તોમાં લોકપ્રિય હતા. એ રશિયા, ઇટાલી અને યુરોપના કેટલાય દેશો ફરી આવ્યા હતા. મારી દુનિયા તો લાઈબ્રેરીની બહાર કદી નીકળી જ નહોતી.

મેં એમને જે પત્ર લખ્યો એ પછી એ વગર બોલાવ્યે પણ મારે ત્યાં આવવા લાગ્યા. ટેનિસનની કવિતાઓ વાંચતા, જ્યોર્જ સેન્ડનાં લખાણોની ચર્ચા થતી. ગ્રીક કવિતાઓના અનુવાદ વંચાતા. એ હંમેશાં મારે માટે કંઈક ભેટ લઈને આવતા અને હું એમને કહેતી, “રોબર્ટ! મારી પાસે તમને આપવા માટે કંઈ નથી, વેદના સિવાય!” એક દિવસ મારી એક કવિતામાં મેં પત્રમાં મુકાયેલા ફૂલ વિશે લખ્યું હતું. એ દિવસથી રોબર્ટ બ્રાઉનિંગ મને દરેક પત્રમાં જુદું ફૂલ મૂકીને આપતા. કોઈ ક્યાં સુધી પ્રેમને નકારી શકે? ક્યાં એ દેવદૂત જેવો સુંદર, સ્વસ્થ અને લોકપ્રિય પુરુષ ને ક્યાં હું પથારીમાં પડેલી, બીમાર, કમજોર, વિવશ સ્ત્રી, એનાથી ઉંમરમાં મોટી! છતાં એક ઐતિહાસિક પ્રણય સંબંધની શરૂઆત થઈ.

રોબર્ટનો પ્રેમ
મારે માટે
પ્રાણવાયુ બની
ગયો

જિંદગીને નકારતાં-નકારતાં આપણે મૃત્યુની પ્રતીક્ષા કરવા લાગીએ છીએ, આપણને પણ ખબર ન પડે એમ! મારું પણ કદાચ એમ જ થયું હશે. મારા પિતાની તાનાશાહી, જોડુકમી અને મારી માની સહૃદયતાને કારણે મારા ઉછેરમાં ક્યાંક એક ન સમજાય તેવી ગૂંચવણ ઊભી થઈ. એટલું ઓછું હોય એમ મારું શરીર પણ કમજોર અને બીમાર, ધીમે-ધીમે એવી પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ કે હું રોજ એક-એક દિવસ ઓછો થતો ગણવા લાગી. મારી પાસે જીવવાનું કોઈ કારણ જ નહોતું. મને લાગતું હતું કે જેટલું જીવી શકાય એટલું જીવીને બને એટલા ઝડપથી આ જગતમાંથી વિદાય લેવી છે, પરંતુ આપણી ઈચ્છા અને વિચારો મુજબ ક્યાં કંઈ થાય છે? મારી મૃત્યુની પ્રતીક્ષાના અંધારા, કાળા, એકલવાયા દિવસોમાં અચાનક જાણે કોઈ રોશની ઝગમગી ઊઠી.

મારાથી છ વર્ષ નાનો, ખૂબ દેખાવડો અને લોકપ્રિય, ધૂની અને મજેદાર માણસ એવા રોબર્ટ બ્રાઉનિંગ અચાનક એક દિવસ મારે ઘેર, મારા ઓરડામાં આવી પહોંચ્યા. ૨૦ મેની સાંજ હતી.

મારા પિતાના મિત્ર અને મારા કઝિન મિસ્ટર કેનિયન એમને લઈને આવ્યા હતા. અમે થોડીક વાર વાતો કરી અને એ ચાલ્યા ગયા, પરંતુ એ મારા ઓરડામાં જાણે એમની સુગંધ મૂકતા ગયા.

એના પિતા રોબર્ટ બ્રાઉનિંગ (એ સમયમાં પિતા અને પુત્રના નામ એક જ રહેતા, જુનિયર અને સિનિયર એવું કહેવામાં આવતું.) બેન્ક ઓફ ઇંગલેન્ડમાં કલર્ક હતા. એમના પિતાનું બાળપણ ખૂબ જ દુઃખદાયક અને સાવકી માના ત્રાસ નીચે વીત્યું હતું. એ સાત વર્ષના હતા અને એમની માતાનું મૃત્યુ થયું. એ બાર વર્ષના હતા અને પિતાએ બીજા લગ્ન કર્યાં. કલાકાર બનવા માગતા છોકરાને વેસ્ટ ઇન્ડિયા (જમૈકા)માં આવેલી એમની એસ્ટેટનું ધ્યાન રાખવા મોકલી દેવામાં આવ્યો. કલાકાર બનવા માગતા એ બાળકથી ગુલામીની પ્રથા સહન ન થઈ શકી એટલે ઇંગલેન્ડ આવતા એક વહાણમાં પાછો ભાગી આવ્યો. માંડ-માંડ જેનાથી છુટકારો મળ્યો હતો એવી મુસીબતને પાછી ફરેલી જોઈને સાવકી માએ ખૂબ ત્રાસ વર્તાવા માંડ્યો. યુનિવર્સિટીનું શિક્ષણ પણ ન મળે એ માટે ધમપછાડા કર્યાં. અંતે એમને બેન્ક ઓફ ઇંગલેન્ડમાં નોકરી મળી. ત્રીસ વર્ષની ઉંમરે એમણે વિલિયમ ડી'ઉમનની દીકરી સાથે લગ્ન કરવાનું નક્કી કર્યું ત્યારે એના પોતાના પિતાએ એના ભાવિ શ્વશુરને કહેવડાવ્યું, “તમારી દીકરીને જાતે કરીને ખાડામાં કેમ ધકેલો છો? આ નાલાયકને ફાંસી થવી જોઈએ.” પરંતુ સારાહ અન્ના પોતાના પ્રેમ વિશે દૃઢ નિશ્ચયી હતી. એણે પિતા વિલિયમ ડી'ઉમનને સમજાવ્યા અને પોતાના પ્રેમી સાથે લગ્ન કર્યાં. એમને ત્યાં દીકરો જન્મ્યો. હા! એમણે એમના દીકરાનું નામ પણ રોબર્ટ બ્રાઉનિંગ જ પાડ્યું.

આ એ જ રોબર્ટ બ્રાઉનિંગ, જેણે મારી મૃતઃપ્રાય થઈ ગયેલી જિંદગીમાં પ્રાણનો સંચાર કર્યો. એક ઠીકરું થઈ ગયેલી લાશને પોતાના સ્નેહની ગરમી આપીને ફરી ધબકતી કરી! રોબર્ટનો ઉછેર મારાથી તદ્દન વિરુદ્ધ, મુક્ત અને સ્નેહપૂર્ણ! એના પિતાએ એને કદી કશું કરતા રોક્યા નહોતા. એના પિતાને બાળપણમાં જે ન કરવા મળ્યું, એ બધું જ એમણે પોતાના દીકરાને કરવા દીધું. એનું બાળપણ ખૂબ લાંબું ચાલ્યું. નાની બહેન સેરિયાના પણ સુંદર દેખાતી ખુશખુશાલ બાળકી હતી. બેન્ક ઓફ ઇંગલેન્ડની નોકરીમાં કલર્ક તરીકે દોઢ સો પાઉન્ડના પગારમાં પિતાએ ૬,૦૦૦ પુસ્તકોની લાઈબ્રેરી વસાવી હતી. રોબર્ટના પિતા ગ્રીક, સ્પેનિશ, અંગ્રેજી અને ઇટાલિયન લખી-વાંચી શકતા. રોબર્ટ પણ ૧૪ વર્ષે ચાર ભાષા બોલતો અને લખતો થઈ ગયેલો. શેલી, કિટ્સ, ટેનિસન અને બાયરનની કવિતાઓ એ મોઢે બોલી શકતો.

અમે પહેલી વાર મળ્યાં ત્યારે રોબર્ટ ૩૩ વર્ષનો હતો. એને માથે કમાવાની ચિંતા નહોતી. મસ્તમૌલા, માતાપિતાની સાથે જ રહેતો. લગ્ન કરવા માટે માતાપિતાએ કદી આગ્રહ નહોતો કર્યો. વળી, ફોર્મલ એજ્યુકેશન અથવા કારકિર્દી વિશે પણ માતાપિતાએ ક્યારેય જબરદસ્તી નહોતી કરી. એ સુંદર કવિતાઓ લખતો, સુંદરીઓમાં પ્રિય હતો. એના કવિતાવાંચનમાં ટોળાં ભેગાં થતાં. ચહેરા પર લાંબી સાઈડલૉક્સ રાખતો. એના સૂટ અમારા સમયની ફેશન કહેવાતા. હું સાવ ઘરમાં બંધાયેલી, દૂબળી-પાતળી, મરવાને વાંકે જીવતી, પીળો ચહેરો ધરાવતી, બીમાર સ્ત્રી, કોને ખબર એને મારામાં શું ગમી ગયું! મને મળેલા આટઆટલા પુરુષોમાં કોઈએ મારામાં આવો રસ દાખવ્યો નહોતો.